

İrəvan və Naxçıvan xanlarının qohumluq tarixçəsi

İrəvan xanlığının sonuncu hakimləri olmuş Dəvali Qacarlarını Naxçıvanın Kəngərli xanları ilə yaxın qohumluq telləri bağlamışdır. Naxçıvan tarixinin XIX yüzilliyin ikinci yarısından üzübəri açılmamış səhifələrini araşdırarkən İrəvan xanlarının varislərindən olan Abbasqulu xan İrəvanskinin adına tez-tez rast gəlirik.

Abbasqulu xan həyatı Naxçıvanla sıx bağlı keçmişdir. Onun həyat yoldaşlarından ikisi Naxçıvandan olmuşdur: general İsmayıl xanın qızı Tərlan xanın və general-mayor II Kalbalı xan Naxçıvanskinin qızı Zərrintac bəyim. Abbasqulu xanın ikinci həyat yoldaşı Tərlan xanımdan 7 övladı doğulmuşdur: Kərim xan, Əli xan, Həsən xan, Xanlar xan, Fəxrəntac xanım, Gövhərtac xanım və Tacı xanım. Təqdim edilən şəkildə Abbasqulu xandan sağda oturan onun qızı Gövhərtac xanımdır, qucağındakı uşaq oğlu Əziz xandır. İkinci cərgədə solda ayaq üstə dayanan ikinci şəxs onun həyat yoldaşı Bəhram xan Naxçıvanskidir.

Bəhram xan 1872-ci ildə Naxçıvan şəhərində İsmayıl xanın oğlu Aman xanın ailəsində anadan olmuşdur. Anası Xanbikə Xurşidbanu Natəvanın qızıdır. Uşaqıllı illəri 1886-cı ildən etibarən Şuşada keçmişdir. 1899–1904-cü illərdə Naxçıvan şəhər polis pristavının köməkçisi işləmişdir. 1898–1903-cü illərdə Naxçıvan şəhərindəki müsəlman ibtidai məktəbinin fəxri nəzarətçisi də olmuşdur. Bəhram xanın kolleq, katib, asessor, titulyar müşavir, yeni saray müşaviri olması haqda da məlumat vardır. O, 1906–1909-cu illərdə isə Naxçıvan şəhərinin starostası olmuşdur.

1919-cu ilin yanvar ayından Naxçıvan Araz-Türk Respublikasının xarici işlər naziri, 1919-cu ilin avqustundan Naxçıvan şəhərində yerləşən Cənub-Qərbi Azərbaycan general-qubernatorunun köməkçisi işləyən Bəhram xan həmin ilin sonunda Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Daxili İşlər Nazirliyinin Lənkəranda tam səlahiyyətli nümayəndəsi təyin edilmişdir. 1920-ci ildən İrana mühacirətə gedən Bəhram xan Səlməsda və Təbrizdə yaşamışdır. O, Culfa–Təbriz demir yolunda yoxlayıcı işləməklə bərabər, həm də "Müstəqil Qafqaz" təşkilatının üzvü olmuşdur.

Fotoşəkildə ikinci cərgədə Bəhram xandan sağda ayaq üstə duran Abbasqulu xanın oğlu Həsən xandır. Onun qarşısında oturan qadın isə həyat yoldaşı Nuraleyin xanımdır. Rus hərbi şərqşünası K.N.Smironov yazır ki, Abbasqulu xanın oğlu Həsən xan 1934-cü ildə İrəvanda yaşamışdır. Amma Həsən xanın oğul nəvəsi Turhan Turqutun dediyinə görə, onun ata babası Həsən xan 1927-ci ildə İrana, sonra isə Türkiyəyə mühacirət etmişdir.

Yeri gəlmişkən deyək ki, bu tarixi fotoşəkilin doğru-dürüst araşdırılmasına

Turhan Turqut köməklik göstərmişdir. Onun dediyinə görə, Həsən xan 1898-ci ildə Bəhmən Mirzə Qacarin qızlarından Nuraleyin xanımla ailə qurmuşdur. Bu nikahdan onların 5 uşaqları olmuşdur: Hüseyn xan, Fərid xan, Ruhsarə, Sami və Adilə xanım. Həsən xanın böyük oğlu Hüseyn xan 1900-cü ilin noyabr ayında İrəvan şəhərində doğulmuşdur. O, İrəvan gimnaziyasını bitirmişdir. 1917-ci ildə Rusiyada çarizmin yıxılmasından və bolşeviklərin hakimiyyəti silahlı yolla ələ keçirməsindən sonra erməni daşnaklarının terrorundan yaxa qurtarmaq üçün Həsən xan ailəlikcə Naxçıvana köçmüşdür. Bir müddət Naxçıvanın müdafiəsində döyüşən Həsən xanın oğlu Hüseyn xan sonralar Türkiyəyə getmiş və Osmanlı ordusunda zabit kimi hərbi xidmətə başlamışdır. Türkiyə ordusunun apardığı döyüşlərdə fərqlənən Hüseyn xan "Dəmir Hilal" nişanı ilə təltif edilmişdir. Sonrakı döyüşlərdə şücaətinə görə onu "İstiqlal" medalı ilə təltif etmişlər.

Mühəribə qurtardıqdan sonra Ankarada mühafizə alayında hərbi xidmətini davam etdirmişdir. 1930-cu ildə hava qüvvələrində hərbi xidmətə başlayan Hüseyn xan Fransaya ikiilliyə ezam olunur. 1932-ci ildən 1946-cı ilədək hərbi təyyarəçilərin yetişdirilməsində əlindən gələni əsirgəmir. Türkiyənin hava qüvvələrində çox sevilən, əfsanəvi bir zabitdən çox, həm də dərin zəkası ilə tanınır. 1960-cı ildə ona general hərbi rütbəsi verilir. Sonralar istefaya çıxan Hüseyn xan 1971-ci ildə Ankarada vəfat etmişdir.

Hüseyn xan 1936-cı ildə Ləman adlı qızla ailə qurmuş, Nur və Turhan adlı iki uşağı olmuşdur. Onlardan biri –1940-cı ildə doğulan Nur Ümit Arık adlı diplomatla ailə qurmuşdur. Digəri Turhan Turqutun ki, 1946-cı ilin iyul ayında Türkiyənin İzmir şəhərində doğulmuş və Ankara Universitetinin hüquq fakültəsini bitirmişdir.

Fotoşəkildə ön cərgədə soldan birinci Abbasqulu xanın oğlu Xanlar xandır, qucağındakı isə oğludur. Abbasqulu xanın qarşısında oturan isə sonbeşik qızı Tacı xanımdır. O, Maku sərdarının nəvəsi Əlixanla ailə qurmuşdur. Əlixanın anası isə general-mayor II Kalbalı xanın qızı Şahbəyimdir.

Abbasqulu xandan solda oturan qızı Fəxrəntac xanımdır. Arxa cərgədə solda ayaq üstə dayanan Rəhim xan Naxçıvanski balaca qızı Xurşidlə, ondan sağdakı isə Fəxrəntac xanımın həyat

yoldaşı Cəfərqulu xan Naxçıvanskidir. Fəxrəntac xanımın yanındakı Cəfərqulu xanın ikinci həyat yoldaşdır. Fəxrəntac xanımın qarşısında oturanlar onun qızı Nazlıbəyim, oğlu III Kalbalı xandır.

Abbasqulu xanın böyük oğlu Həsən xan Türkiyənin Əskişəhərində 1956-cı ilədək yaşamış və orada da vəfat etmişdir. Onlar Türkiyədə Turqut familiyasını qəbul etmişlər. Turhan Turqutun dediyinə görə, babası Həsən xan deyirmiş ki, biz Turqutlar soyundayıq. Yəqin ki, Turqutlar Qacarların Türkiyədə yaşayan bir qolu olmuşdur.

Abbasqulu xan İrəvanski 1905-ci ildə İrəvanda və Naxçıvanda xalqı başına toplayaraq erməni daşnaklarına qarşı vuruşmuş, müsəlmanların İrəvandan köçürülməsini qarşısını almışdır. Onun birinci həyat yoldaşı Bilqeyis xanımdan 3 övladı – 2 oğlu və 1 qızı olmuşdur. Böyük oğlu Əli xanı evdə Ağaxan çağırıblar. Əli xan məşhur hərbiçi kimi tanınmış, 1918-ci ildə Naxçıvanın müdafiəsində vuruşmuş, sonra qardaşı Kərim xanla Kabardaya getmişdir. Onun Bülbül xanım adlı qızı olmuş və bir müddət Naxçıvanda yaşamışdır.

Abbasqulu xanın ikinci oğlu Böyük xanın (əsl adı Məmmədqulu xandır) arvadı Tovuz xanım Naxçıvanskaya İsmayıl xanın oğlu Bəhman xanın qızıdır. Tovuz xanımın anası Çimnaz xanım general-mayor II Kalbalı xanın qızıdır. Məmmədqulu xanla Tovuz xanımın 7 övladı olmuşdur: Nazxanım, Yəməntac xanım, Mehdiqulu xan, Əfşan xanım, Allahyar xan, Davud xan və Nəcəf xan.

Allahyar xan 1919-cu ildə Naxçıvanda erməni daşnaklarına qarşı mərdliklə vuruşmuşdur. Sovet hakimiyyəti illərində o, Leninqradda (indiki Sankt-Peterburqda) Tibb İnstitutunda oxumuşdur. 1937-ci ildə repressiyanın qurbanı olmuşdur. Onun digər bacı-qardaşları haqqında əvvəlki yazılarımızda təfəsilatı ilə söhbət açmışıq.

Hər dəfə Naxçıvanın mərkəzində Cəməşid xan Naxçıvanskinin ev-muzeyinə gələndə bu tarixi fotosəkilin qarşısında dayanıram. Bir an ərzində Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvanın azadlığı, müstəqilliyi uğrunda qəhrəmanlıqla döyüşmüş mərd oğulları xeyalən xatırlayıram.

Birdən müasir Azərbaycan dövlətinin qurucusu, ümummillik lider Heydər Əliyevin müdrik kəlamı qulaqlarımda səslənir: "İrəvan xanlığı var, Naxçıvan xanlığı ilə İrəvan xanlığı bir-biri ilə çox bağlı idi. İndi ermənilər deyirlər ki, yox, orada ermənilər olubdur. Amma, həqiqətən, İrəvan xanlığıdır. Naxçıvan xanlığını siz dərinədən öyrənəndə, mütləq İrəvan xanlığına gedib çıxacaqsınız. İrəvan xanlığı haqqında materialları Rusiyanın arxivlərində, Sankt-Peterburqda, rus imperiyasının arxivlərində tapacaqsınız və görəcəksiniz ki, dünyada nələr var".

Yuxarıda haqqında söhbət açdığımız tarixi fotosəkil də İrəvan və Naxçıvan xanlarının bir-birlərinə çox yaxın və sədaqətli olduqlarını təsdiqləyən orijinal arxiv sənədidir. Fotoşəkilin arxasında çəkildiyi tarix rusca qeyd edilmişdir: Naxçıvan, 1906.

Musa QULİYEV,
AMEA Naxçıvan Bölməsinin
aparıcı elmi işçisi,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru